

לקראת פרספקטיבות חדשות בפולקלור

Paredes, Américo & Bauman, Richard, eds. *Toward New Perspectives in Folklore* [The American Folklore Society, Bibliographical and Special Series, 23]. University of Texas Press, Austin & London, 1972. 181 pp.

"דרכים רבות לפני דיסציפלינה העומדת לפני בחינה עצמית: סיכום הישגי העבר, סקירת מגמות הקיימות בהווה או ניסיון להגדיר פרספקטיבות חדשות [...] בקובץ הנוכחי יש משהו מכל אלה; ואולם, להצדקת תקוות העורכים בהכינם אותו, כיוונו העיקרי של הספר הוא לקראת העתיד, והנימה שלו היא נימה של חקירה, אתגר וייחול".

במלים אלה פותח ריצ'ארד באומן את הקדמתו לקובץ 'לקראת פרספקטיבות חדשות בפולקלור'. התחושה של פתיחה אופקים חדשים בתחום הפולקלור, המשתקפת בציטטה זו וב" כותרת שנבחרה לספר, באה לידי ביטוי גם במאמרים המקוריים בו. ברצוני לבחון אפוא באיזו מידה מצדיקים הנושאים הנידונים בספר ציפיות אלה לחדשנות, ואם אמנם ניתן לראותו כמבשר תפנית מהותית במחקר הפולקלור.

הנושאים העיקריים שבהם מתמקד הדיון במאמרים הנכללים בקובץ הם: התפיסה הדינאמית של הפולקלור והשלכותיה על המחקר הפולקלורי; היחס בין הפולקלור למערכת חברתית; פולקלור והשקפת-עולם; בעיות סיווג הז'אנרים וניתוחם. מבין נושאים אלה בולט הראשון כמגלה את התמורה המשמעותית ביותר בתחום מחקר הפולקלור. בעוד גישות קודמות התמקדו בחקר טקסטים כפריטים המשובצים במערכת התרבותית, עולה מתוך רוב המאמרים שבקובץ זה תפיסה מושגית חדשה של הפולקלור כתהליך תקשורת. גישה דינאמית זו מדגישה שב" מחקר הפולקלורי יש צורך לקחת בחשבון גם את ההקשר של ביצועו התצוגתי, תוך כדי התייחסות לפעולת-הגומלין בין המבצע, הקהל והפולקלור המבוצע. במאמרו "לקראת הגדרת הפולקלור בהקשר התרבותי" (3-15)¹ נותן דן בן-עמוס ביטוי לתמורה מושגית זו, כשהוא בוחן את מגבלותיהן של הגישות הקודמות ומציג את יתרונות הגישה המחקרית החדשה. ברוח זו הוא מציג הגדרה חדשה של הפולקלור כ"תקשורת אמנותית בקבוצות מצומצמות".

אם כי גישה זו מהווה חידוש חשוב בתחום מחקר הפולקלור, עלינו לראותה בהקשר של תמורות דומות שחלו בדיסציפלינות קרובות לפולקלור. המושג "ההקשר הסיטואציוני" נטבע כבר על-ידי מאליונובסקי, ובעקבותיו התמסדה המגמה למחקר תופעות חברתיות ותרבותיות בהקשרן הטבעי בתחום האנתרופולוגיה. גישה דומה פיתח דל האימס בתחום הבלשנות, בהדגישו את הצורך לחקור את הלשון כפי שהיא מתקיימת למעשה, בהקשרים הטבעיים של ביצועה. לגישה בל-

שנית-חברתית זו, "האתנוגרפיה של הדיבור", היתה השפעה מכרעת על עיצוב התפיסה המושגית החדשה בפולקלור. אולם יש לזכור, שגם בתחום הפולקלור עצמו החלה מגמה זו להס-תמן כבר בסוף שנות ה-60, ומאמרו של אלן דאנדס, "טקסט, מירקם והקשר"², היה ממבשרי הכיוון הזה של הדגשת ההקשר. לפיכך, מבלי לגרוע מחשיבותה של תפיסה חדשה זו של הפולקלור, יש להתייחס אליה בפרספקטיבה רחבה יותר, כחלק מתמורות המשותפות לדיסציפלינות אחדות. בפרספקטיבה צרה יותר, של הפולקלור עצמו, ניתן לראות בקובץ הנוכחי מעין סיכום לשלב הראשון של התגבשות גישה מחקרית חדשה והצגה של השלכותיה על כיווני המחקר בעתיד.

מאמרים אחדים בקובץ משקפים את ההתעניינות בהיבטים השונים של האירוע הפולקלורי. במאמר "מיבנה התגובה האסתטית" (68-79) מתייחס רוברט ג'רום סמית לביצוע הפולקלורי במונחי הגישה הסמיולוגית; וממקד את דיונו סביב היחס בין ה"סימן", הפולקלורי המבוצע בסיטואציה מסוימת, והקהל המעניק לפולקלור את משמעותו במסגרת זו. בניית תגובת הקהל לביצוע התצוגתי של ז'אנרים פולקלוריים שונים משלב סמית את הגישה הסמיולוגית עם גישה פסיכולוגית-חברתית. הוא מגיע למסקנה, ששני הגורמים המרכיבים את התגובה האסתטית של הקהל הם ההכרה הקוגניטיבית במשמעות ה"שדר" והתגובה הרגשית כלפיו. התגובה אינה מצמצמת רק במסגרת האירוע הפולקלורי עצמו, אלא המישקע שנוצר מה"תגובה הקוגניטיבית והרגשית של הצופה משתלב בהשקפת-העולם ובמערכת הערכים שלו בהתאמה. אם כי ניתן לערער על יסוד ההבחנה בין "ערכים" ו"השקפת-עולם" כפי שהיא מתפרשת מהתייחסות זו, המאמר הוא ניסיון מעניין של מחקר הדינאמיות של הפולקלור כשדר תרבותי.

קנת גולדסטיין בחן היבט אחר של תהליך הביצוע התצוגתי של הפולקלור. במאמרו "על יישום המושגים 'מסורת אקטיבית' ופאסיביות' לחקר ה'פרטואר'" (62-67) הוא דן במושגים "נושאי מסורת פאסיביים" ו"אקטיביים", שנטבעו על-ידי הפולקלוריסט השבדי פון-סידוב. בעוד האחרון טען, שאנשים יכולים למלא תפקיד של נושאי מסורת אקטיביים ביחס לפריטים מסוימים (כלומר, לגלות פעילות בתהליך המסירה של פריטים אלה על-ידי ביצועם) ולהיות פאסיביים ביחס לפריטים אחרים, טוען גולדסטיין, שישו של אותה אדם לאותו פריט עצמו עשוי להשתנות בתקופות שונות של חייו ובמצבים שונים. הוא מנסה לעמוד על הדפוסים של העברת פריט מסוים ממצב של ידיעתו הפאסיבית עד להכללתו בפרטואר (האקטיבי), ועל הגורמים הפסיכולוגיים והחברתיים המשפיעים על תנועה זו. בדיונו באה לידי ביטוי התפיסה הדינאמית, הן ברימת הבצוע הבודד (השפעת הקהל על בחירת פריטים שיבוצעו) והן ברמה כוללת יותר של דפוסי העברת המסורת. חידוש משמעותי הוכנס גם להיבט שהוונח עד כה בתחום

² Dundes, Alan, "Text, Texture and Context". *South-ern Folklore Quarterly*, 28 (1964), 251-265.

¹ נוסח עברי: בן-עמוס דן, "הגדרת הפולקלור בהקשר התרבותי". 'הספרות', ד, מס' 3 (יולי 1973), 426-416.

ניסיון מעניין למצוא את ההקבלה בין החלוקה לז'אנרים בפול-קלור של הצ'אמולה לבין השקפת-העולם של קבוצה חברתית מקסיקנית זו. מתוך ניתוח יסודי של הקאטגוריות האנתיות של הז'אנרים של ההתנהגות הדיבורית, תוכנם של ז'אנרים אלה, הפונקציות שלהם, מידת ההצננה שהם דורשים וההקשרים שהם מבוצעים בהם, מגיע גאסן לביסוס הקשר שבינם לבין התפיסה הקוסמולוגית של הצ'אמולה. מכיוון שהמערכת הדיבורית בנויה על אותם קריטריונים כמו השקפת-העולם, ניתן לתאר את ההיבטים השונים שלה בהקבלתם להיבטים שונים של ממדי הזמן והמרחב ומיבנה הקוסמוס, כפי שהם נתפסים על-ידי הצ'אמולה.

בריאן סאטון-סמית, במאמרו "הפרופיל-האקספרסיבי" (80—92), מנסה לעמוד על היסודות המשותפים לצורות אקספרסיות שונות, מתוך שילובה של גישת הפסיכולוגיה ההתפתחותית בניתוח פולקלורי. לטענתו, ניתן לגלות את הפרופיל האקספרסיבי של פרט מסוים או של קבוצת גיל מתוך השוואת הצורות האקספרסיביות הפולקלוריות עם צורות דמיוניות (כגון חלום, פאנטזיה וכו'), צורות אמנותיות וצורות המופיעות על-ידי התקשורת הממונית. במאמר זה הוא מציג כדוגמה מחקר משווה של חלומות, סיפורים ומשחקים של ילדים בני 5—7, שמתוכם עולה דרך תפיסתם והשקפת-עולמם של בני גיל זה.

הטיפול בבעיית סיווג הפולקלור לז'אנרים שונים ובוהיו התכונות המיוחדות אותם הוא אחד התפקידים המסורתיים של הפולקלוריסט. גם בקובץ זה באה מרכזיותה של בעיה זו לידי ביטוי במאמרים אחדים. במאמר "על האגדות ה'היסטוריות' וה'מקומיות' והצורות הקרובות להן" (134—144) בוחנת הד"ר יזון את המיון לאגדות היסטוריות ומקומיות על-פי הקריטריונים שבהציעו האחים גרים. חומר לבדיקתה משמשות אגדות שהוקלטו מפי יהודים יוצאי ארצות מוסלמיות, והמצויות ב"ארכיון הסיפור העממי בישראל" שבמוזיאון האתנולוגי בחיפה. בעקבות ניתוח אגדות אלה מגיעה הד"ר יזון למסקנה, שהקריטריונים המיוחדים את האגדות על-פי האחים גרים — זמן ומקום מוגדרים ואמונה באמיתות התוכן — אינם בהכרח מוחלטים ואוניברסאליים. סיווג האגדות הוא משימה מורכבת יותר מכפי שמניחה התפיסה הדיכוטומית של קריטריונים אלה, וניתן לבצע רק במסגרת החברה שהן נמסרות בה, תוך התייחסות למיקום היחסי של אגדות שונות לאורך הרצף של קריטריונים אלה.

אלי קונגאס-מאראנדה משלבת בניתוח החידות שלה את תפיסת הפולקלור כתהליך תקשורת עם הגישה הסטרוקטורלית ראלית לניתוח ז'אנרים פולקלוריים ("הלכה ומעשה בניתוח חידות", 51—61). מגמתה היא לחשוף את היחידות המרכיבות את החידה ואת היחסים הלוגיים ביניהן, כדי ללמוד את המיבנה הבסיסי של הז'אנר הזה. היא מבקרת את ההתייחסות להצגת חידות כאל ציטוט טקסטים שנוצרו בעבר, ומדגישה, שבכל אירוע של חידוד מופעלים חוקי המיבנה הבסיסיים של הז'אנר. גר ליצירת החידה, בהתאם לפעולת-הגומלין בין מציג החידה לפותריה. ברור זו מזהה קונגאס-מאראנדה את היחידות הבסיסיות של החידה כשאלה ותשובה, בניגוד לחוקרים אחרים, שהתייחסו אך ורק לטקסט של השאלה כאלמנט המגדיר את החידה. כעזר לשיטת ניתוח זו מציגה קונגאס-מאראנדה את אפשרויות השימוש במחשב במחקר הפולקלורי, אמצעי שפולקלוריסטים מעטים בלבד השתמשו בו בשנים האחרונות.

ניתוח סטרוקטוראלי בעל אופי שונה מציג מאמרו של בריאן סטרוס, "סדר הרצף במיתוסים של נו פירס (Nez Percé)" (104—113). בעקבות ניתוחים דומים של מלוויל גייקופס ודל

הפולקלור — דרך רישום הטקסטים. במאמרו "על תרגום הסגנון של הסיפורת הדיבורית" (133—144) מעלה דניס טדלוק את הדרישה לקרב את הטקסט הרשום לטקסט המבוצע, כדי להקנות לקורא את המשמעות האמיתית שלו. אמנם כבר פותחו טכניקות רישום שונות על-ידי בלשנים, אבל חידושו של המאמר הוא בכך, שהיפנה את תשומת-ליבם של הפולקלוריסטים לחשיבותה של הכללת האלמנטים הפארא-לשוניים בהעלאת הטקסטים על הכתב.

התפיסה הדינאמית של הפולקלור הביאה גם לעיון מחודש ביחס בינו לבין המערכת החברתית. במאמרו "הג'ל מבקר דן בן-עמוס את ההתייחסות לפולקלור כאל "ראי התרבות", כל-ומר, כאל תופעה רפלקסיבית בלבד. מסביב לבעיה זו מרחיב בים את הדיבור גם רוג'ר אברמהס ("יכולת אישית והגבלה חברתית בהגדרת הפולקלור", 31—41). שניהם טוענים ששורשי הגישה האומרת שהפולקלור משקף את מערכת הערכים והנורמות של החברה מקורם בהתייחסות הרומאנטית של חוקרים אל קהילות בעלות אוריינטציה מסורתית, וכן בגישה הפונקציונאליסטית, המניחה מראש שהפולקלור נשמר בחברה מכיוון שהוא ממלא בה פונקציה של שיחבור (סוציאליזציה) בזכות תכונותיו הרפלקסיביות. בניגוד לגישות אלה טוען ריצ'ארד באומן, שאין לראות בפולקלור בהכרח פונקציה של זהות משותפת של כל הנוכחים (המבצע והקהל כאחד) המבטיחה אינטרפרטציה משותפת של הפולקלור המבוצע. בחינת אירועי הביצוע הפולקלורי מגלה שהם מתקיימים גם בקבוצות החסרות בסיס זהותי משותף, ושאינן להניח שהמשמעות המיוחסת להם על-ידי כל הנוכחים אחידה. כשם שהפולקלור משמש כמכשיר לסולידאריות וקונפליקט בסיטואציות אחרות. אברהמס מדגיש את הפונקציה של הפולקלור כאמצעי להשגת כוח ולפיקוח חברתי, ואולם — בניגוד לטעונו הפונקציונאליסטי — הוא מייחס יתרונות אלה למבצע של הפולקלור, ולא למערכת החברתית ככלל. מכיוון שהפולקלור המבוצע מביע את כוונת המבצע, וזו לאו דווקא עולה בקנה אחד עם הערכים והנורמות המסורתיות, יכול הפולקלור לשמש הן כאמצעי לייצוב חברתי ולחיוזק הסדר הקיים והן כערוץ להחדרת שינויים למערכת החברתית. אין ספק שתפיסה מורכבת זו של התפקיד החברתי של הפולקלור היא תמורה חשובה לגבי גישות קודמות שהיו חד-ממדיות וצמצמו את העניין בפולקלור ככתוב-פעולה בעלת עומק משלה.

בקשר שבין הפולקלור להשקפת-עולם דנים משתתפים אחדים בקובץ. במאמרו "אידיאות עממיות כיחידות של השקפת-עולם" (93—103) מבקר אלן דאנדס את התווית מחקר הפולקלור על-פי הסיווג לז'אנרים, המונעת מן הפולקלוריסטים פרספקטיבה רחבה יותר ומשום כך מצמצמת את הנושאים שהם חוקרים. אחד הנושאים הנפולים, לדעתו, בקאטגוריוזציה זו הוא השקפת-העולם. כדי להקל על מחקרה מציע דאנדס את "האידיאה העממית" כיחידת-ניתוח בסיסית, המתייחסת "למושגים המסורתיים של קבוצה לגבי טבע האדם, העולם והיו האדם בעולם". האידיאה העממית מוצאת את ביטוייה בז'אנרים רבים, וניתן לזהותה רק על-ידי התייחסות אל הפולקלור של אותה קבוצה כמכלול אחד. כדוגמאות לאידיאות עממיות הברורות את השקפת-העולם האמריקנית מביא דאנדס את "הטוב הבלתי מוגבל", "הישועה שבסבל" ועוד.

בעוד דאנדס דוחה את האפשרות ללמוד את השקפת-העולם מתוך מחקר ז'אנרים מסוימים, מהווה נושא זה ממש מוקד דיונו של גארי גאסן במאמרו "הז'אנרים של ההתנהגות הדיבורית אצל הצ'אמולה" (145—167). במאמר זה עושה גאסן

הדיבור כפעילות בפני עצמה". משנה זו ואילך פיתח האימס את המושג, הגדיר את גבולותיו ונושאו, בנה מודלים וקבע סידרת מונחים המאפשרים מחקר שיטתי בתחום זה (2a) — [2g]. בתוך המסגרת הכללית של הבלשנות הסוציולוגית היתה האתנוגרפיה של הדיבור המשך ישיר ומודע למסורת הבלשנית באנתרופולוגיה האמריקנית בכלל, ובמחקריו של אדוֹרד ספיר בפרט. כאחת מנקודות-המוצא שימש לה מאמרו של ספיר משנת 1925, "תבניות צליל בלשון" [5]. בעבודה קצרה זו, שבה הונח היסוד להבחנה בין תפיסה אֶמִית (emic) ואֶטִית (etic) שהבלשן קנת פאיק פיתח אחר-כך [4], עמד ספיר על כך, שאין בידי התיאור האקוסטי-פונטי של השפה כדי להסביר את תהליכי הדיבור והבנתו. נוסף להיבטים האלה יש לבחון גם את ההיבט הפסיכולוגי-קוגניטיבי בהבנת השפה ופענוח צלילה, מכיוון שכל שפה היא מערכת של צלילים, הנתפסים לא בנפרד, כתופעות אקוסטיות בלבד, אלא לפי מקומם בדיבור וביחסם זה לזה.

שאיפתו המוצהרת של דל האימס היתה להחיל אותם עקרונות על המערכת החברתית-תרבותית של הדיבור (2), [14]. כלומר, לא רק צליליה של השפה, אלא גם השימוש בה בהכרח, נתון במסגרת של מערכת יחסים, ויש לפענחה כדי להבין את כלליו. בפיתוח המושגים והמונחים למחקר בשטח זה נעזר האימס ברעיונות שהעלה רומאן יאקובסון בחיבוריו על בלשנות, פואטיקה והיחס ביניהן והרחיב בעיקר את המודל שבינה יאקובסון [3]. לתיאור התקשורת הלשונית-שמרכיביה הם מוען ונמען, הקשר, שדר, מגע וצופן.

כפי שעולה משם הספר, המאמרים המקובצים בכרך זה הם גישושים וחיפושים באתנוגרפיה של הדיבור. רובם נכתבו על-ידי תלמידיו של האימס, או על-ידי חוקרי הפולקלור, ואנ-תרופולוגים שהושפעו מגישתו והגיעו למסקנה שהמסגרת המחקרית שהציע היא משמעותית. הם מבוססים על עבודות-שדה בחברות שונות, שתוצאותיהן הוצגו לראשונה בוועידה שכונתה לשם כך באוניברסיטת טקסס באוסטין, באפריל 1972. מגמת מחקרי-השדה הללו, או מגמת ניתוחם בדיעבד, היתה במידה רבה לבדוק את צידקת הנחתו של האימס, שהשימוש בשפה אכן מהווה מערכת שיש בה כללים והנחיות לדיבור, ולנסות לגסס כללים אלה לכל אחת מהתרבויות הנחקרות ול-

עמוד על צורותיהן השונות של מערכות דיבור אלה. הנושא הפולקלורי לא עמד במרכזם של מחקרים אלה, ושייכותם של כמה מהמאמרים אליו היא עקיפה ביותר. באלה לא נדון כאן. אך דווקא המסגרת הכללית, המתייחסת למערכת הדיבור כולה, שלכאורה היא עלולה להיות נרחבת מדי למחקר קר ה'אנרים של הספרות שבעל-פה וביצועם, מגדילה את חשיבותם של מאמרים אלה לפולקלור. מכיוון שלא נעשה ניסיון להגדיר את הפולקלור מראש ולחקור רק אותם היבטים התואמים מושגים שנקבעו מראש, מציאותו של תחום מוגדר בפעילות המילולית, שהחברה עצמה רואה אותו כנפרד מאשר דרכי הדיבור, מקנה לפולקלור בסיס מציאותי המורש בניהול התקשורת ובתפיסתם בחברות שונות. ממחקרי-השדה האלה מתברר שוב ושוב, שהפולקלור אינו מושג אנליטי מופשט, אלא ההבחנה בו מעוגנת בדרכי הדיבור הממשיות ובתפיסתן הקוגניטיבית בתרבויות שונות. באופן כללי, התברר שהדיבור בחברה הוא מערכת הקיימת בפני עצמה, אלא שהיא אינה עצמאית, וקיימים יחסים של תלות הדדית משמעותית בינה לבין מערכות המיבנים החברתיים, הכלכליים והדתיים. בתוך רשת יחסים זו מהווה הפעילות הפולקלורית תופעה המוגדרת על-ידי הדוברים ומודעת להם, תופעה שיש לה חוקיות פנימית ומוקצה לה מעמד מוגדר בחיי החברה, הניכר על-ידי

האימס מנסה טרום למצוא את החוקיות שבסדר הרצף של המיתוסים, בבחירת הדמיות או הפעולות המופיעות בשמות המיתוסים, וביחס של נוסחאות הפתירה והסיום של כל מיתוס אל תוכנו ואל השם שניתן לו. בדרך ניתוחו הוא מראה את הקשר שבין הנורמות החברתיות בקבוצה האינדיאנית של הנו פירס לבין הנורמות שהם מייחסים לעולם המיתולוגיה כפי שהן מתבטאות במיבנה התלקים השונים של המיתוס.

גם כאן יש לראות את גישתו של מחקר הפולקלור בהקשר רחב יותר של דיסציפלינות אחרות. הגישה הסטרוקטוראלית בפולקלור, שהיא תופעה חדשה יחסית בנייתוח ה'אנרים, היא חלק מגל ההתעניינות בסטרוקטוראליזם בבלשנות, באנתרופולוגיה ובתורת הספרות. מגמה זו בפולקלור שאבה ממחקרים קודמים שנעשו בתחומים אחרים, ולכן יש להתייחס אל קשריה הגומלין שבינה לבין מגמות דומות בדיסציפלינות אחרות. במאמרו "תרומתו של הפולקלור למחקר הסוציו-בלשני" (42) — מראה דל האימס את היתרונות שבגישה הפולקלורית הסטרוקטוראלית, החוקרת את אירוע הביצוע הפולקלורי, בהשוואה למחקר הבלשני. הוא מבקר את הסטרוקטוראליזם של חומסקי כניאו-אפלטוני, מכיוון שהוא דן במיבנה האידיאלי של הלשון ברמה הדקדוקית ורואה בשימושים שונים הנעשים בלשון פגימה במיבנה זה. בגישה כזו מתעלם חומסקי, לדעת האימס, מהבדלים בידיע וביצוע של אנשי אותה קהילה עצמה ומהצורך לבדוק את התאמת הדיבור לסיטואציה. לעומת זאת מחקר הפולקלור עוסק בחקר הלשון המדוברת, ומנסה למצוא את המיבנה של הדיבור המסוגנן בתוך ההקשר הטבעי של אירועים שונים. להמחשת חלק מהבחנה זו בין ניתוח סטרוקטוראלי בלשני לפולקלורי ניתן להביא את התייחסותה של קונגאסמארנדה אל היחידה, המורכבת לדידה מ"שאלה" ו"תשובה", גם אם מבחינה דקדוקית-תחבירית אין היחידה הראשונה מזוהה תמיד כשאלה.

ליסיום: הספר 'לקראת פרספקטיבות חדשות בפולקלור' מציג מיגוון של גישות ובעיות בתחום המחקר הפולקלורי. בחלקן הן מהוות תמורה, שניצניה ניכרים כבר בעבודת פולקלוריסטים החל מסוף שנות החמישים והיא קשורה בכיווני מחקר מקבילים בדיסציפלינות אחרות; ובחלקן הן מציגות את המשך ההתעניינות של פולקלוריסטים בבעיות מחקר מסורתיות בתחום זה. לפיכך חייב סיכומנו להיות שונה במידת-מה מדברי ההקדמה של באומן המצוטטים לעיל: הקובץ 'לקראת פרספקטיבות חדשות בפולקלור' אינו עומד כולו בסימן העתיד, אלא הוא יותר בגדר "סקירת מגמות הקיימות בהווה"; אמנם חלק ממגמות אלה פותח אופקים חדשים לפני מחקר הפולקלור, אבל חלק מהן בהחלט מייצג את ההמשכיות בדיסציפלינה זו.

המחלקה לפולקלור, אוניברסיטת פנסילוניה

מחקרי-גישוש באתנוגרפיה של הדיבור

Bauman, Richard & Sherzer, Joel, eds. *Explorations in the Ethnography of Speaking*. Cambridge University Press, London, 1974.

את המונח "אתנוגרפיה של הדיבור" טבע דל האימס במאמר בשם זה שפירסם בשנת 1962 [2]. הוא ציין בו תחום מחקר העוסק "בסיטואציות ושימושים, בתבניות ובפונקציות של

לוח מילולית ושאת כל אחד מהם מציינים אופן דיבור וכללי ביצוע מוגדרים. שרור מתאר "אספה כללית" של הכפר, פולחן רפואי ופולחן התבגרות של נערות אצל הקונה בפאנאמה. כל אחד מהאירועים האלה מצטיין באופן דיבורי מוגדר דקלום, דיבור, וצעקה, בסוג לשוני מסוים, בדבורים מתאימים ובמקום וזמן מיוחדים שהוא מתרחש בהם. פוסטר מתאר טקסי הודיה אצל האירוקוי המודרניים. חשיבות מאמרו היא בכך שהוא משלב באתנוגרפיה של הדיבור מונחים הלקוחים מעבודתו התיאורטית של הבלשן האנגלי אוסטיין, ורואה את תפיסת

לת ההודיה כלשון ביצועית (performative).

בשתי הדוגמאות האלה השימוש בשפה הוא פונקציה של האירועים הדיבוריים. אבל יש מקרים שבהם היחס בין הפעילות המילולית והאירוע הוא הפוך: הואנר הסיפורי אן הדיבורי מגדיר את הסיטואציה, תוחם אותה, מקנה לה משמעות וקובע את כללי הדיבור המתאימים לה. לדוגמה, בארבראה קירשנ-בלאט-גימבלט משווה היגוד סיפורי בלתי-פורמאלי ופורמאלי בתרבות יהדות מזרח-אירופה. ההיגוד הבלתי-פורמאלי משוּבץ בשיחה ומפקיע מרצף הפעילות החברתית קטעי דיבור שאופייניים מוגדר עליידי סוגי הפולקלור המבוצעים בהם. היא מבחינה בארבעה טיפוסים היגוד סיפוריים בלתי-פורמאליים: הדגמה, הבדחה, היגוד ספרותי סידרתי רב-משותפים והיגוד-סידרתי של יחיד. לכל אחד מהטיפוסים האלה מטרות ופונקציות חברתיות נבדלות, ואף תכונות לשוניות ותמאטיות שונות. לעומת זאת, ההיגוד הסיפורי הפורמאלי נעשה במסגרת של "סיטואציות דיבוריות", כלומר הקשרים חברתיים שהדיבור הוא חלק מהם, אבל אינו עיקרם או מטרם. כך, למשל, בחברת היהודית, חגיגות וחגיגות משמשות מסגרות חברתיות לסיפור, והדרשה בבית-הכנסת, שהיא אירוע דיבורי המוקדש לענייני דת ומוסר, מאפשרת גם ביצוע סיפורי. המספרים הפורמאליים רכשו התמחות לשונית מיוחדת, המקנה להם מעמד חברתי המבוסס על יכולת מילולית זו.

הדיבור בסיטואציה הבלתי-פורמאליית ביותר, פגישה בקהוב, הוא נושא מאמרו של רוג'ר אברהמה על סוגי הדיבור בקהילה הכושית באמריקה. אופיין של צורות דיבור אלה, משמעותן ואפשרויות יישומן ידועים בחברה הכושית, הם מקובלים בשיחות הרחוב בין שווי מעמד חברתי, ויש להם אפילו שמות קבועים. אברהמה מסווג אותן בדירוג עולה של פורמאליות ושל התרבות היסוד המשחקי בלשון: signifying, running it down, playing, talking shit, putting on, putting down, talking smart sounding. בשניים האחרונות התרחבה והסתעפה הספרות המחקרית העוסקת באנגלית המדוברת בין הכושים, ומאמר זה מדגים, שלא רק עצם לשונם שונה מן האנגלית הסטנדרטית, אלא גם שימושם בלשון שונה ומהווה מערכת דיבורית בפני עצמה.

נוסף לתלות ההדדית בין פולחן וטקס לבין פולקלור יש יחס בין הביצוע הפולקלורי לבין כללי-היסוד של הדיבור בחברת. כללים אלה מהווים תשתית לפעילות המילולית שצורות הפולקלור משוּבצות בתוכה, והם משקפים נורמות תרבותיות של שימוש בדיבור ואת יישומן בחיי החברה. כללים אלה, כפי שהם נדונים במאמרים הנכללים בקובץ, מתייחסים אל הממדים של הזמן, גובה הקול והמיין. סוזאן פיליפס מנתחת את המושג "זמן אינדיאני", שהתפתח כתוצאה ממבוכתם של הזורים, שלא הכירו את הכללים החלים על אירועי דיבור ציבוריים בחברה האינדיאנית, בורם ספרינגס שבאורגון. אירועים אלה (כגון טקסים דתיים, ריקודי מלחמה והתכנסות המועצה הכללית של השבט), כך היה נראה להם, מעולם לא התחילו בזמן, וכאשר התחילו סוף-סוף, נמשכו בלי גבול. לפי פיליפס, תחילת אירו-

מושגים ומונחים המצויים בשפה ובהתנהגות המילולית. ההיגוד הפולקלורי מסומן על-ידי תכונות המציינות אותו בשפה, בז'אנר, בביצוע ובסיטואציה, במאורע ובאקט דיבוריים המת-ייחסים אליו.

אולם למרות חשיבותה של מסקנה זו, המסתברת מהמחקרים, עיקר תרומתו של הקובץ ומאמריו למחקר הפולקלורי אינו בהכרח ללה, אלא בניסוח מפורט, פורמאלי ובלתי-פורמאלי כאחד, של היחסים בין הדיבור הפולקלורי למערכת החברתית וההתנהגותית. מספר רב של מאמרים מצביע על יחסי התלות ההדדית הקיימים בין הפולחן והטקס ובין הפולקלור. מצד אחד, ההיגוד בעים בהקשר הפולחני וסדר ביצועם הם פורמאליים ונתונים לכללים מדוקדקים ומצד שני ההיגוד הפולקלורי, המבוצע אפילו בהקשר מקרי לכאורה, מגביר את היסוד הריטואלי ביחסים החברתיים. באי רוטי שליד אינדונזיה, לדוגמה, ישנה התאמה בין ההקשר לבין השפה בסיטואציות פורמאליות. ג'יימס ר. פוקס, המתאר את השימוש בדיבור באי הוזה, מצייין, שאת השפה הפולחנית מייחדת התכונות של תקבולת שירית. הדוברים המקומיים מסווגים לשון זו לפחות בשני ממדים: לפי אופן הדיבור, כגון אמירה, דקלום, קינה, ולפי ההקשר הסיטואציוני, כגון מיפגש, טקס ותחניה. השילובים האפשריים של אופני דיבור והקשרים סיטואציוניים הם רבים ושונים זה מזה, אך התכונות של תקבולת שירית מציינת את כולם. צורת דיבור זו, הידועה לנו מן המקרא, מופיעה כתכונות של הדיבור הפורמאלי גם בשפות המאיות במקסיקו. ויקטוריה ר. בריקר מציינת, שבאחת השפות האלה, המדוברת בוינאקאנטאן שב-הרי צ'אפאס, יש הבחנה בין דיבור פורמאלי, *Kop*, ודיבור בלתי-פורמאלי, *lo?il*. התקבולת השירית מציינת את הסוג הראשון, תופעה זו חוזרת ונשנית גם בשפת אנשי הצ'אמולה, כפי שמוצג הדבר בביתוחו של גארי ה. גאסן, אבל אינה אוניברסאלית ואינה משותפת אפילו לכל עמי האזור הזה.

לא רק אופן הדיבור, אלא גם סדר הדוברים הוא בעל משמעות ונתון לכללים חברתיים ותרבותיים. טקסי מיפגש בין המאורים בניו-זילנד שמתארת אן סאלמנד נתונים לכללים מדוקדקים, שלפיהם דוברי שתי הקבוצות נושאים נאומים לפי סדר מוגדר, תוך התחרות שבה כל אחד רוצה להצטיין בנאומו כדי להשיג יתרון חברתי. ידיעת כללי פולחן המיפגש מאפשרת תמרונים שונים על-ידי הקבוצות, המשתדלות בכל מקרה לזכות במעמד גבוה יותר במסגרת הקשר זה. מעניין להשוות את כללי הטקס הזה של מיפגש בין קבוצות לטקס, שהוא פחות פורמאלי אבל יותר מסובך, אל מיפגש בין בודדים אצל הוולף בסגאל שמתארת ז'ודית אירוויין. בעל המעמד החברתי הנחות חייב לברך ראשונה, אבל עמדה זו עצמה מקנה לו את הזכות לבקש חסד. לכן מנסים הנפגשים לתמוך את סדר ברכותיהם ואת נוסחן בצורה כזו שלא יאבדו את מעמדם החברתי הגבוה יחסית מחד, ולא יהיו פגיעים לבקשות חסד מאידך. מבחינה זו יש לאופן הדיבור ושימושו ערך מכריע להמשך היחסים החברתיים.

טקסי מיפגש הם "אירועים דיבוריים". דל האימס הגדיר מונח זה כ"פעילויות, או היבטים של פעילויות הכפופים באור-פן ישיר לכללים או לנורמות של השימוש בדיבור" (2e), מבדיקת המאמרים בקובץ מסתבר, שיש להבחין בין אירועים דיבוריים שכלליהם מקנים לדוברים עמדות יחסיות במערכת החברתית-כלכלית, ובין אירועים שכלליהם מספקים נורמות להצטיינות בתוך המערכת הדיבורית עצמה, אף-על-פי שמרכיביהם אינם לשוניים בלבד, אלא כוללים גם נתונים חברתיים, מקום וזמן. ז'ול שרור ומאיקל פוסטר דגים, כל אחד בנפרד, באירועים המוגדרים על-ידי החברה כמוקדשים לפע-

הכרחי ויסודי בניסוח תיאוריה כללית של הלשון ודיבורה. לכן הוא מתייחס למושגייסוד בבלשנות שניסח הומסקי, ומציע כמה רעיונות חדשים הנוגדים בחלקם את הפסיחה המקובלת כיום, ויש להם חשיבות מכרעת. ראשית, בהמשך להנחותיו הקודמות, הוא רואה את "הקהילה הדיבורית" כמגדרת לא על בסיס לשוני, אלא על בסיס חברתי. הנתון הוא קבוצה חברתית מסוימת שיש בה דרכי דיבור שונות, ולכן היא מהווה "אירגון של ריבוי" (organization of diversity). שנית, כדי להבין את כללי האירגון מחד ואת הריבוי מאידך, מציע האימס להחליף את המושג דקדוק (grammar), המתיחס לשפה המופשטת, במושג סגנון (style), המתיחס לדרכי הדיבור בחברה. כך, משפטים וביטויים יכולים להיות שרירים ונכונים בהתאם לסגנון מסוים, ולא לפי דקדוק מופשט. שלישית, האימס מציע לזנוח את הניגוד שפיתח הומסקי בין פשרות (com-petence) לביצוע (performance), ולא לראות בביצוע דרך גה נחותה או מקרה סוטה, אלא תופעה הכוללת בתוכה את הידע החברתי הכללי הנדרש מן האדם כדי שיוכל להיות פעיל בחברה ולהשתתף בה השתתפות מילולית.

אמנם חותמו של דל האימס טבוע על הקובץ כולו, אך אין בכך כדי להפחית מערכה של עבודת העורכים, ריצ'ארד באוז' מן וז'ל שרזר. הם יזמו את הועדה שהוקדשה למחקרים אלה וערכו את הספר בקפדנות, והמבואות שצירפו לכל אחת מקברי צות המאמרים מהווים תרומה בפני עצמה, בכך שהם מבהירים את הבעיות הנדונות ומציעים על חשיבותן ביחס לבלשנות הסוציולוגית, האנתרופולוגיה והפולקלור.

מראי-מקום

1. Basso, Keith. "To Give Up on Words: Silence in the Western Apache Culture". *Southwestern Journal of Anthropology*, 26 (1970), 213-230.
2. Hymes, Dell. "The Ethnography of Speaking". in *Anthropology and Human Behavior*, eds. Gladwin, T. & Sturtevant, W.C. Washington, D.C. Anthropological Society of Washington, 1962, 13-53. [Reprinted in *Readings in the Sociology of Language*, ed. Fishman, Joshua A. Mouton, The Hague, 1968, 99-138.]
- 2a. —. "Introduction: Toward Ethnographies of Communication". in "The Ethnography of Communication". Gumperz, John J. & Hymes, Dell. Special Publication of *American Anthropologist*, 66, No. 6, pt. 2 (1964), 1-34.
- 2b. —. "Models of the Interaction of Language and Social Setting". *Journal of Social Issues*, 23, No. 2 (1967), 8-28.
- 2c. —. "The Contribution of Folklore to Sociolinguistics". *Journal of American Folklore*, 84 (1971), 42-50. [Reprinted in *Toward New Perspectives in Folklore*, eds. Paredes, Américo & Bauman, Richard. Publications of the American Folklore Society. Bibliographical and Special Series, 23. University of Texas Press, Austin, 1972, 42-50.]

עם אלה אינה תלויה בשעה מדויקת, אלא בנוכחות הנוגעים לעניין ובמספרם. כמו כן, הפעילות המילולית והריטואלית של המשתתפים אינה מוגבלת בזמן, אלא תלויה בצורך העניין, ונכללת בה אפשרות של חזרות אחרות. הזמן, המתמשך לכאור, רחל לא קץ ומטרה, הוא אפוא משמעותי לגבי בני השבט ותו-אם את כללי-היסוד של הדיבור בחברתם.

בדומה לזמן, קולניות ושקט הם שתי התייחסויות קוטביות לדיבור, החלות על הפעילות המילולית, ויש להן משמעות בתרבויות שונות. קיית באסו תיאר ב-1970 את חשיבות השתי-קה בציבור בחברה האינדיאנית [1]. כשיש לשתיקה ערך דתי וחברתי בתרבות, נמצאים הדוברים הציבוריים בחברה במצב אמפיוואלנטי: בעצם נאומם הם שוברים את אחד מערכי-היסוד של החברה. ריצ'ארד באוזן דן בתיאוריות שפיתחו הקווייקרים כדי לפשר בין ערך דתי וצורך חברתי מנוגדים. הדיבור הציבורי נתפס אצלם כביטוי להשראה אלוהית, ולא לדחף פנימי אישי. לעומת זאת מנסה קארל ראיסמן למצוא את הכללים השוררים בקולניות שבשיחת תושבי אנטיוגואה שבאיים הקאריביים. הוא רואה את הקולניות הזאת כנעימה קונטראפונקטית אמיתית הנובעת מחזרות על הנושא, מחוסר איסור על חדירת האחד לדברי רעהו, מקבלת שני קולות ויו-תר בבת אחת, ומהצורך בנסיגות חוזרים ונשנים כדי להשתתף באופן פעיל בשיחה.

לעיתים מקנים כללי-היסוד של הדיבור נורמות נבדלות של פעילות מילולית לגברים ולנשים. כך, למשל, מתארת אלינור קיונאן את הנורמות הדיבוריות ו"שבריתן" במאדאגאסקאר: בעוד שהגברים מצויים על דיבור עקיף, תוך שימוש בשפה מסורתית, ותוך הימנעות מהתנגשות חברתית ישירה, לנשים יש אפשרות לשבור כללים אלה; ובמצבים רגישים משתמ-שים הגברים בנשותיהם כדי להביע את מה שהנורמות החב-רתיות אוסרות עליהם.

מאמרים אלה מדגימים את חשיבות כללי-היסוד של הדיבור להבנת הפעילות המילולית בחברה. יש להצטער שאף אחד מהחוקרים אינו דן ישירות ביחסם אל ביצוע היבטים פולקלוריים. חסרון זה בא לידי פיצוי חלקי במאמרו של גארי גאסן, המקשר בין הקוסמולוגיה והז'אנרים של הפולקלור אצל הצ'א-מולה במחסיקו. הסמליות של השמש והחום תופסת מקום מר-כני במחשבתם של אנשי הצ'אמולה, והיא מספקת גם את המ-טאפורות המתייחסות לאסתטיקה של הדיבור והפולחן. הביצוע הפולקלורי הוא לדידם "דיבור בלב חם", וביטוי זה אינו מת-ייחס רק לאיכות הרגשית של הביצוע, אלא מעמידו על הציר המרכזי במחשבת הצ'אמולה, שבו נפגשים ערכים אסתטיים, מוסריים ודתיים.

גישה וחיפושים אלה באתנוגרפיה של הדיבור, ואחרים שלא פורטו כאן, מעוררים את שאלת עתידו של המחקר בכי-וון זה. אין ספק שיש צורך בתיאורים נוספים של מערכות דיבור שיוכלו לשקף את הרב-גונית של השימוש בשפה בחב-רה האנושית. אולם כדי שתיאורים אלה יהיו מלאים יותר, עליהם להוסיף את הממד התמאטי והסטרוקטוראלי, שתסרוגם מורגש במרבית המאמרים שבקובץ; שכן, בעוד שכללי הדיבור ותפיסתם, אירועי הדיבור ומרכיביהם מתוארים בשיטתיות, ולעיתים אף מנוסחים ניסוח פורמאלי, חסר ברוב המאמרים הדיון בנושאי הדיבור ובתבניות ההיבטים הלשוניים והפול-קלוריים.

בעיה נוספת המתעוררת למקרא מאמרים אלה היא שאלת תרומתם לתיאוריה הכללית של הלשון. דל האימס דן בכך במאמר המסכם את הכרך. מאמר זה הוא חלק מספר העומד להופיע בסידרה "מושגי יסוד במדעי החברה", ונוסח כשלב

3. Jakobson, Roman. "Linguistics and Poetics". in *Style in Language*, ed. Sebeok, Thomas A. The M.I.T. Press, Cambridge, Mass., 1960, 350-377.
 ["בלשנות ופואטיקה". 'הספרות', ב, מס' 2 (1970), [285-274]
4. Pike, Kenneth L. *Language in Relation to a Unified Theory of the Structure of Human Behavior*, 2nd. rev. edition. Mouton, The Hague-Paris, 1967.
5. Sapir, Edward. "Sound Patterns in Language". *Language*, 1 (1925), 37-51. [Reprinted in *Selected Writings of Edward Sapir in Language, Culture and Personality*. University of California Press, Berkeley & Los Angeles, 1968, 33-45.]
- 2d. —. "Sociolinguistics and the Ethnography of Speaking". in *Social Anthropology and Linguistics*, ed. Ardener, Edwin. Association of Social Anthropologists, Monography 10. Tavistock, London, 1971, 47-93.
- 2e. —. "Models of the Interaction of Language and Social Life". in *Directions in Sociolinguistics: The Ethnography of Communication*, eds. Gumperz, John J. & Dell Hymes. Holt, Rinehart & Winston, New York, 1972, 35-71.
- 2f. —. *Foundations in Sociolinguistics: An Ethnographic Approach*. University of Pennsylvania Press, Philadelphia.
- 2g. —. "Toward Linguistic Competence". Texas Working Papers in Sociolinguistics, Working Paper No. 16. [n.d.]